

Meer over Hendrik Breton, 2^e man van de VOC (voor meer: zie de publicatie waarin de memoires zijn afgedrukt: De memoires van Hendrik Breton ofwel de duistere zijde van de VOC, uitg. A. Doedens en L. Mulder[2004])

I Wie was Breton?

Een Nederlandse lichtmatroos van Franse afkomst reist omstreeks 1734 naar Nederlands-Oost-Indië. Hij maakt carrière binnen de Verenigde Oost-Indische Compagnie en wordt betrokken bij de gecompliceerde machtsverhoudingen op Java en in de rest van de archipel. Hij maakt fortuin, bereikt zelfs de op een na hoogste positie in de hiërarchie van de VOC, maar keert zo'n vijftig jaar later ontgoocheld en in diskrediet gebracht weer terug naar de Republiek van de Zeven Verenigde Nederlanden.

Zijn memoires geven een voortreffelijk inzicht in de kuiperijen van een kleine koloniale coterie en het op Indische bodem overgeplante patriottisme. Uiteindelijk werd Breton het slachtoffer van die gecompliceerde wereld. In de zomer van 1783 stortte Bretons wereld in. Hij werd beschuldigd van betrokkenheid bij ernstige financiële malversaties. Uitgebreid beschrijft hij de redenen van zijn gedwongen vertrek naar Nederland op 6 november 1783. Hij ging in het vaderland zijn recht halen.

Naar eigen zeggen was hij niet verantwoordelijk voor het 'zoek raken' van vele honderdduizenden guldens compagniesgeld. Gezien het sterk apologetisch karakter van zijn verslag, is het de vraag of hij er inderdaad part noch deel aan had, zoals hij zelf omstandig beweert. Hij is echter zeker geen hoofdschuldige. Duidelijk wordt dat er op grote schaal met VOC-middelen is geknoeid, niet ongebruikelijk in de nadagen van de VOC. Het beeld dat uit zijn memoires oprijst, is dat van een kleine kliek die zich op forse schaal schuldig maakt aan zelfverrijking. Door de dood van groot-kassier Jan Bierens komen grote tekorten aan het licht. Het gaat om honderdduizenden rijksdaalders, een groot vermogen, zeker in de achttiende eeuw. Ter vergelijking een voorbeeld. In Bretons tijd werd het fraaie buitenhuis van gouverneur-generaal De Klerck verkocht voor bijna twintigduizend rijksdaalders. Een deficit van ongeveer vierhonderdduizend rijksdaalders is dus het equivalent van twintig buitenhuizen!

Uit zijn memoires over de strijd op Java in 1754:

Uit het verslag van de strijd tegen Mas Said door de VOC en Mangkubumi:

Vanmorgen om zes uur begonnen we aan een voorzichtige opmars in de richting van de rivier de Solo. Daar had zich een vijandelijke eenheid van honderd ruiters verschanst, die we met de wapens in de hand benaderden. Zonder tegenstand te bieden trok de vijand zich steeds terug, naar de andere kant van de rivier. We rukten zo snel mogelijk op en staken het riviertje de Semonko over. Daar stonden vierhonderd ruiters onder leiding van prins Timoor opgesteld. Kapitein Donkel opende samen met de hofedelen van Zijne Hoogheid en de halve compagnie dragonders onder commando van kapitein Hartzogenraad, de aanval. De vijand sloeg op de vlucht. Ondertussen raakten ook ons infanteriekorps en de linkervleugel van Danaworso slaags met de keurtroepen van Said. Deze beschikte over zwaar bewapende infanteristen. We rukten in gesloten gelederen op. Uiteindelijk hadden we het geluk dat door Gods zegen de vijand op de vlucht sloeg. Hoewel onze linkervleugel gesteund werd door de lijfwacht en de achterhoede, begon ze in grote wanorde te wijken. Hun commandant, luitenant Scheffer, slaagde er met behulp van onze infanterie in de vluchtende troepen tot staan te brengen. Nu begon de vijand zich ordelijk terug te trekken. Ons kanon ging ondertussen heftig te keer. Om een uur of twee waren alle vijanden uit het zicht verdwenen. Twaalf man van Suids keurtroepen lagen dood op het slagveld. We maakten een trommel, een vaandel, verschillende pieken en geweren en ruim twintig met zilver beslagen mutsen van de elitesoldaten buit. Aan onze kant sneuvelden een wachtmeester, vier dragonders, een inlandse sergeant, drie Javanen uit het kustgebied en de min van prins Ingabehi. Eén dragonder, drie inlanders en vier Javanen uit het kustgebied raakten gewond.

Naar Zuid-Afrika

Over de reis aan boord van zijn schip 'Het Slot ter Hooge' vertelde Breton onder meer in het 'Kort Rapport' dat hij op 21 juni 1784 aan de Bewindhebbers van de Middelburgse Kamer der V.O.C. overhandigde en het later door hem opgestelde volledige verslag.)

Uit het 'rapport': Den 6 November 1783 verliet hij, de ondergeteekende, nadat hij de Compagnie circa 49 jaren in verscheiden aanzienlijke posten, zoo hij vertrouwt, als een eerlijk man, gediend had, de Bataviaaschen reede, met zijn transportbodem 'Het Slot ter Hooge', en het schip 'het Zeepaard', waarbij zich op de hoogte van het Prinse-eiland successive gevoegd hebben het viceadmiraalschip 'Java en het schip 'Schoonderloo'.

(Pas op 5 december raakte Breton 'in zee' via de door vaart tussen Java en Prinseneiland, na een maand met tegenwind in straat Soenda gekampt te hebben. Het schip 'Aurich' raakte op 6 december in zee. (De vloot zeilde niet als een eenheid.) Tot 24 december liep alles voorspoedig.)

'Kort rapport': Dan, wat gebeurt er, op dien zelven 24 December hadden eenige moordzieke slaven voorgenoomen, om des nachts alle Europeesche zo veel mogelijk om te brengen en het schip af te loopen; dit wordt den ondergeteekende even voor zij het wilde uitvoeren, berigt (door Bretons bediende Thomas) en de Voorzienigheid heeft hem en de overige scheepelingen voor zulk een ramp merkkelijk bewaard, als hebbende ons van dezelve ten getalle van 20 stuks 's anderen daags meester gemaakt, en door een parade executie, van haar levendig in zee te zetten ontdaan, gelijk het een en ander Uw Hoog Ed. hoog Achtbare blijken zal wijl de Scheeps-Resolutie den 25 December omtrent dit geval genomen deze verzellende onder Bijlage Litt. A.

(Op 17 februari 1784 was de gehele vloot bij de Kaap gearriveerd: de 'Java' was als laatste aangekomen. In het 'kort rapport' leest men:)

dan helaas! welk een schouwspel van Elende was daarop niet vertoond; de ondergeteekende vernam het eerst met smert en ontroering uit de mond van den Eerwaardigen predikant Metzlar, en naderhand van Capitain Tromp, hoe namentlijk de 25 zeevaarende chineezen op dat schip een allerijsselijkst bloedbad hadden aangericht, juist ook op denzelven 24 December, toen de slaven zulks ook voorneemens waaren geweest op het schip van ondergeteekende ... [De Chineezen hadden daarin allerdeerlijkst vermoord den Wel-Ed. Gestr. Heer Vice-Admiraal mr. J.C.M. Radermacher, den Capitain Luitenant Nanning Nannings de Jong, den Luitenant Pieter Gem, mejuffrouw Petronella Weppelman, huisvrouw van den Weleerw. heer Predikant Metzlar en nog een matroos die aan het roer stond, terwijl er verscheiden deerlijk gekwetst wierden, waaronder den Capitain Tromp en Mevrouw Radermacher zig bevonden. [Zie voor de afhandeling: J.R. Bruijn, 'Muitelij'.]

[Het 'rapport' vervolgt:] *Aan de Kaap zijnde, heeft de Fiskaal de noodige requisitiën gedaan, om te ontdekken, wat oorzaken er mochten geweest zijn, dat de zeevarende Chineezen tot die verfoeilijke daad bewogen hebben; dan de fiskaal zich niet verwaardigd hebbende, den ondergeteekende daarvan eenig rapport te komen doen, heeft echter de heer Gouverneur van Plettenberg hem gecommuniceerd, dat de fiskaal de cruelle moord bij de schepelingen op het schip 'Java' voorgevallen, had onderzocht, doch niets had kunnen ontdekken doordien de chineezen allen ten getalle van 25 stuks waren gesententieerd, met hunne koppen in te slaan, en over boord in zee te zetten*

(Dat was op 28 december 1783 gebeurd. Breton sprak als vermoeden uit:)

dat mogelijk kwade behandelingen van de Chineezen door de scheepsofficieren daarvan wel de

voornaamste oorzaak zouden zijn geweest, want hadden de Chineezen het erger gemeend, zouden zij in die groote woede vrij wat meer menschen ontzield kunnen hebben, daar zij ter contrarie al hun moed gekoeld hebbende op die ongelukkige omgebrachten, deszelfs moordgeweren over boord gesmeten, stil zijn gaan rusten, houdende zich, alsof er niets gepasseerd was, en dat met betrekking tot de op het schip 'het Slot ter Hooge' mede geëxecuteerde slavenjongens meest dezulken zijn geweest, die door hun ondeugend gedrag in de Bataviasche boeien hebben gezeten, en door de scheepsvrienden van de eigenaars opgekocht, om eraan de Kaap een winstje mede te doen

(Derhalve geeft Breton een paar adviezen aan zijn meesters over het verbieden van slavenvervoer naar Kaap de Goede Hoop en over het niet later dan 25 oktober uit Batavia vertrekken om 'sukkelen' in Straat Soenda te vermijden.

Uit andere bron is meer bekend over de affaires. Niet alleen Bretons slaaf Floris maar ook de slaaf Wantrouw hadden hem getipt. Deze hadden hun informatie waarschijnlijk van de slaaf van de kapitein, Fortuyn. Zes slaven worden opgepakt en verhoord. Breton vertelt hen, dat zij de dood verdienen. Een slaaf, December, slaat door, en zo de een na de ander. Het leidt tot arrestatie van in totaal 20 slaven. Een half uur na het opsporen der schuldigen liet Breton de scheepsraad bijeenroepen. Kapitein Halfman wil snelle executie. De veroordeelden worden aan handen en voeten gebonden overboord gezet. Bij terugkeer in het vaderland onderging Breton ernstige kritiek. De Raad van Indië oordeelde de gang van zaken 'fataal' en ijselijk, geheel buiten de regels.

Het gebeurde aan boord van de 'Java' was inderdaad afgrijselijk geweest (Bruijn, 138-147). Breton had gelijk in de oorzaak. Ook Metzlar was deze mening toegedaan. Ook hier treft Breton schuld, omdat hij geen maatregelen nam, toen de regels weer met de voeten getreden bleken te zijn. Van een verhoor en berechting was geen sprake geweest.

Voorts geeft Breton in zijn 'Rapport' een reeks praktische aanwijzingen. Zo wijst hij op de noodzaak om 'hospitaalgasten' niet terstond aan boord van de retourschepen te laten gaan maar eerst aan de zeelucht te laten wennen. Ook vindt hij dat het tussendek zo vol gestouwd is met particuliere koopwaar, dat de bemanning geen bergplaats heeft voor plunjes en kisten. In deze trant volgen nog meer raadgevingen. Daarna geeft Breton in zijn verschillende rapporten een verslag over wat hij ter Kaap meemaakte en observeerde.

Niet alles was goed aan de Kaap, *'te wenschen waar het maar dat burger en landman zich wat beter harmonieerde met de belangen van de Maatschappij, die zij, zoo het mij door de rouleerende discoursen heeft toegeschenen, uit het oog verloren hebben, waardoor zorgelijke omstandigheden zoo voor de Compagnie als Kolonie zouden kunnen ontstaan.'* Hoewel het leger goed functioneerde, was de hoeveelheid troepen echter te gering om het fort ontzag te laten inboezemen. Een 'uitheemsche Europeesche macht' zou met de kostbare buitenwerken en batterijen nog minder moeite hebben. Breton meende, dat opvoering van de sterkte van het gehele Kaapse garnizoen met 250% noodzakelijk was en dat de 67 artilleristen op het fort met 30 'busschietters' moesten worden aangevuld. Er waren verder werklui te weinig om aan de verdedigingswerken te arbeiden. Het hospitaal was te groot en bovendien door houtgebrek nooit afgebouwd. Verval dreigde.

Opvallend vond Breton, dat er geen klachten van misnoegde burgers te horen waren tot vlak voor zijn vertrek. Toen kwamen burgers van Stellenbosch klagen over een boete die zij vanwege het juttan van (goederen van) een gestrand Deens schip Nicobar hadden opgelopen. Breton vond hun klacht onzinnig want de straf was laag.

De economische toestand aan de Kaap achtte Breton 'florissant'. Bij de burgers kon men:

welvaart ... bespeuren... wien het zelfs alom in kleederen rijtuigen en wat meer de grootschheid van het leven kan verbeelden, en dus in weelde en dartelheid gewaar werd, en dit zal ongetwijfeld de oorzaak zijn geweest, dat zij zich zullen hebben geschaamd over hun gedoente U WelEd hoog Achtbare een zichtbare

ruïne van de Kolonie voor te dragen, daar dezelve zich sedert hare oprichting, nimmer in gezegender staat heeft bevonden, hoewel ik tegelijk niet ontkennen wil, dat door den jongsten oorlog en door de aankomst van zooveel importante vreemdelingen de Kaapsche burgers bijzondere progressen gemaakt hebben.

(Toen het wat rustiger werd, reisde Breton naar de buitendistricten Stellenbosch, Drakenstijn en Hottentotsch Holland, 'in welke oorden veel wijn geperst en ook aanzienlijke korenplaatsen worden gevonden'. Ook hier welvaart alom:)

Zijnde deze weelde hieraan toe te schrijven, dat de landman zijne producten, zonder onderscheid aan de vreemde natiën, die nu sedert eenige jaren in een considerabele menigte met hunnen schepen achter den andere de Kaap hebben aangedaan, tot al zulke prijzen, al waarvan men bevorens nooit heeft gehoord, heeft kunnen afzetten en verkoopen

Tegelijkertijd kocht men niet te duur van de binnenkomende schepen en kon deze producten weer duur van de hand doen aan andere. In de handel speelden de compagnies-dienaren geen rol. Tussen deze laatste, de burgers en de boeren bestond geen animositeit. Toch had Breton voor de Compagnie klachten:)

over de moeite die de Kaapsche regeering bij continuatie heeft om de wijnen, brandewijnen, tarwe en andere producten die de Compagnie zoo tot consumptie in het gouvernement als ter verzending naar Indië benoodigd heeft, aldaar te kunnen bekomen

(Toch zette Breton het Kaapse bestuur onder druk om meer tarwe naar Batavia te versturen. Hij nam 8 maart 1784 het besluit om de boeren hun resterende graan naar de Kaap te laten brengen en te laten verkopen volgen door de Compagnie vastgesteld tarief. De bewoners van de Kaapprovincie had hij er al op gewezen, dat de verkoop van koren aan de Compagnie een voorrecht was, want dat de Compagnie zich indien nodig kon bevoorraden uit Bengalen, Suratte en zelfs Japan, zoals al gebeurd was.

In de kas aan de Kaap bevonden zich 37.000 'mexicanen', geld dat in 1783 was overgestuurd om slaven op de Afrikaanse kust te kunnen kopen. Meer geld kwam sedert 2 maart 1784 aan: het particuliere schip 'Les six frères' bracht 24 kisten geld, waarvan de helft ten bedrage van 300.000 gulden in goudbaren voor Ceylon, de rest als gemunt zilver voor Batavia. Uitgebreid ging Breton vervolgens in op een 'vlagincident'. Voor 's landsfregat van oorlog 'De waakzaamheid' onder kapitein Willink werd - terecht - de admiraalsvlag niet gestreken, terwijl dit schip met te weinig schoten begroette. Voorts wilde Willink de wimpels van de bewapende compagniesschepen - die als schepen van staat beschouwd werden - laten strijken, evenzeer onterecht. Een onderhoud tussen Breton en Willink verliep in een geprikkelde atmosfeer.

Op 20 maart 1784 voer de vloot van Breton weg naar patria. Op 5 april werd op St. Helena water ingenomen en werd de grote mast van de 'Aurich' gerepareerd. Op 23 april werd van het Engelse schip de 'Royal Admiral' vernomen dat er vrede was tussen de Republiek en Engeland. Op 16 juni kwam Breton aan voor de rede van Rammekens.